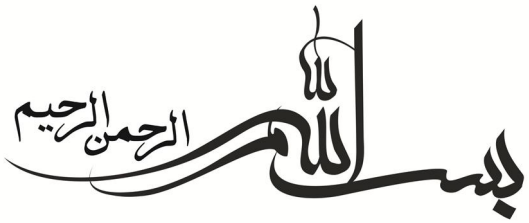

وصلی اللّه علی محمّد وآله الطاهرین

بازخوانی نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران

به کوشش:
دکتر عباسعلی کدخدایی

انتشارات دانشگاه امام صادق(علیه‌السلام)
تهـران: بزرگراه شهیـد چمـران،
پل مدیریت
تلفکس:۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

بازخوانی نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران ■ به کوشش: دکتر عباسعلی کدخدایی ■ ناشر: دانشـگاه امـام صـادق(علیه‌السلام)
نمایه‌سازی: رضا دیبا ■ چاپ اول: ۱۳۹۲ ■ قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۵۰۰ نسـخه ■ چـاپ و صـحافی: زلال کـوثر
■ شابک: ۳-۳۲۷-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: همایش بازخوانی فقهی حقوقی نهادهای اساسی جمهوری اسلامی ایران
(دومین : ۱۳۹۲ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور: بازخوانی نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران/ به کوشش عباسعلی کدخدایی؛
برگزارکنندگان مرکز تحقیقات شورای نگهبان...[و دیگران].
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۵۲۰ص.
شابک: ۳-۳۲۷-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: برگزارکنندگان مرکز تحقیقات شورای نگهبان ، معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام ، سازمان بسیج حقوقدانان ، معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه ، کانون اندیشه آفرینان جوان.
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: قوه قضائیه -- ایران — کنگره‌ها
موضوع: آیین دادرسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع: قاضیان -- ایران -- کنگره‌ها
شناسه افزوده: کدخدایی، عباسعلی، ۱۳۴۰ -، گردآورنده
شناسه افزوده: شورای نگهبان قانون اساسی. مرکز تحقیقات
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق(ع)
رده بندی کنگره: KMH۲۶۱۳/ه۷۶۱۳۹۲
رده بندی دیویی: ۳۴۷/۵۵۰۱۲
شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۳۰۲۸۸

شورای علمی همایش (به ترتیب حروف الفبا)
حجه الاسلام و المسلمین دکتر سید ابراهیم رئیسی معاون اول قوه قضاییه و استاد حوزه و دانشگاه.
عباسعلی کدخدایی عضو حقوقدان شورای نگهبان و عضو هیات علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
آیه الله عباس کعبی عضو مجلس خبرگان رهبری و استاد حوزه و دانشگاه
دکتر علی غلامی عضو هیات علمی و رییس دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه السلام
دکتر فضل الله موسوی عضو هیات علمی و رییس دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
برگزار کنندگان:
مرکز تحقیقات شورای نگهبان
معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام
سازمان بسیج حقوقدانان
معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه
کانون اندیشه آفرینان جوان
کمیته علمی و شورای داوران: (به ترتیب حروف الفبا)
علی بهادری جهرمی دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه تهران
محمد بهادری جهرمی دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه تهران
ابوالفضل درویشوند دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه تهران
سید محمدهادی راجی دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی رحمه الله
سلمان عمرانی دانشجوی دکتری حقوق جزا دانشگاه تربیت مدرس
کاظم کوهی اصفهانی دانشجوی دکتری حقوق جزا دانشگاه تربیت مدرس
مصطفی مسعودیان دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه تهران
دبیر علمی همایش: دکتر عباسعلی کدخدایی
دستیار دبیر علمی و دبیر کمیته علمی: علی بهادری جهرمی
دبیر اجرایی: محمد سلیمانی درچه
مدیر شورای داوران: امیر حسین اصل زعیم
مدیر روابط عمومی: محمد صالحی
مدیر تبلیغات و اطلاع رسانی: مرتضی حاجی علی خمسه

فهرست مطالب

سخن ناشر ۲۳

مقدمه ۲۵

بخش اول: بایسته‌های قضا و قضاوت در نظام اسلامی ۲۹

فصل ۱. اعتبار ادله نوین اثبات جرم در فقه امامیه ۳۱

مصطفی اربابی مجاز

مقدمه ۳۱

۱. چیستی ادلهٔ اثبات علمی ۳۳

۲. تعریف ادله اثبات علمی ۳۳

۳. مصادیق نوین ادله اثبات علمی ۳٤

٤. اعتبار ادله اثبات علمی در فقه امامیه ۳۵

۵. مفهوم علم قاضی ۳٦

٦. اعتبار علم قاضی ناشی از ادله اثبات علمی ۳٦

۷. قلمرو اعتبار ادله علمی اثبات جرم ۳۹

۸. تفاوت جایگاه و ویژگی‌های ادله اثبات در حقوق الله و حقوق الناس ٤۰

۹. تبیین قلمرو ادله اثبات علمی نوین در انواع جرایم ٤٤

۹-۱. جرایم دارای جنبه حق اللهی ٤٤

۹-۲. جرایم دارای جنبه حق الناسی ٤۵

۱۰. ادله علمی اثبات جرم در راستای تحصیل برائت ٤٦

نتیجه‌گیری ٤۸

منابع ٤۹

فصل۲. بایسته‌های گزینش قضات در حکومت اسلامی ۵۱

حسین رجایی ریزی

مقدمه ۵۱
۱. چشم انداز اسلام به قاضی و قضاوت ۵۳
۱-۱. نماینده خدا بودن ۵۳
۱-۲. اللهی بودن قوانین ٥٤
۱-۳. تاثیر ناپذیری از سیاسیت ۵۵
۲. بایدهای قضاوت ٥٦
۲-۱. ضرورت تأمین رزق قاضی از بیت المال ٥٦
۲-۲. ضرورت نظارت و اطلاع از احکام و احوال قضات ۵۷
۲-۳. ضرورت قضاوت بر طبق موازین شرعی و احکام اللهی ۵۸
۲-٤. ضرورت استمداد از قرآن و روایات اهل بیت برای رسیدن حکم ۵۸
۲-۵. ضرورت قضاوت بر طبق ادله و شواهد معتبر ۵۹
۲-٦. ضرورت قضاوت بر ظواهر ٦۰
۲-۷. ضرورت ترک استقصاء و دقت در امور غیر ضروری ٦۰
۲-۸. ضرورت قضاوت بحق ٦۰
۲-۹. ضرورت رعایت عدالت ٦۱
۲-۱۰. ضرورت رعایت انصاف ٦۲
۲-۱۱. ضرورت توصیه به طرفین دعوی برای مصالحه ٦۳
۲-۱۲. ضرورت تلاش برای اصلاح بین خصمین ٦۳
۳. صفات قاضی در شریعت اسلامی ٦٤
۳-۱. برتری علمی و اخلاقی ٦۸
۳-۲. توانایی قضاوت ٦۹
۳-۳. اجتناب از خشم ٦۹
۳-٤. اجتناب از لجاجت ٦۹
۳-۵. وارستگی از طمع ۷۰
۳-٦. ژرف اندیش ۷۰
۳-۷. توقف در شبهات ۷۰
۳-۸. مهارت در احتجاج واستدلال ۷۱
۳-۹. پرحوصلگی ۷۱

۳-۱۰. قاطعیت ۷۱
۳-۱۱. خود پسند نبودن ۷۲
۳-۱۲. مراقبت بر ساده لوحی ۷۲
نتیجه‌گیری ۷۲
منابع ۷۳
فصل۳. اخلاق عدالت کیفری، با تأکید بر اخلاق حرفه‌ای قضاء: رهیافتی اسلامی ۷۵
امیر مرادی
مقدمه ۷۵
۱. کلیات و مفاهیم ۷۷
۱-۱. واژه شناسی اخلاق ۷۷
۱-۲. اخلاق کاربردی ۷۹
۱-۳. تعریف «اخلاق حرفه ای»، تفاوت آن با «اخلاق کار»؛ نسبت سنجی آن با اخلاق کاربردی؛ و رهیافت‌های اخلاق حرفه‌ای به‌طور کلی ۸۱
۱-٤. اخلاق حقوقی ۸۳
۱-۵. اصول اخلاقی و مسئولیت اجتماعی ۸٤
۱-٦. ماهیت و چیستی آداب، و تفاوت آن با اخلاق ۸۵
۱-۷. جایگاه ادب القضاء / آداب قاضی (رفتار قضایی) در فقه امامیه ۸۵
۱-۸. قضاء ۸۸
۲. مبانی اخلاق حرفه‌ای قضات ۸۸
۲-۱. گونه هایی از اخلاق حرفه‌ای، با تأکید بر منصب قضاء ۸۹
۲-۱-۱. رهیافت مقبول ۸۹
۲-۱-۲. فضائل حرفه‌ای و افول الزامات ۹۰
۲-۲. ارزش‌ها و خدمات در زندگی حرفه ای؛ با تأکید بر منصب قضاء ۹۱
۲-۲-۱. ارزش‌های حرفه‌ای ویژه ۹۱
۲-۲-۲. شکاف میان واقعیت و ارزش در اخلاق حرفه‌ای ۹۲
۲-۲-۳. رفتارهای حرفه‌ای و فضائل آنها ۹۲
۲-۲-٤. اقتدار و مسئولیت حرفه‌ای ۹۳
۲-۲-۵. خدمت و موفقیت، تعارض یا هم سویی؟ ۹۳
۳. منشور اخلاق و رفتار قضایی ۹۵
۳-۱. اخلاق و رفتار معیار در پیوند با حرفه و سازمان ۹۵

۳-۲. اخلاق و رفتار معیار در پیوند با دو سوی پرونده ۹۶
۳-۳. اخلاق و رفتار معیار در پیوند با زیر دستان و بالا دستان ۹۶
۳-٤. اخلاق و رفتار معیار در پیوند با مردم و اجتماع ۹۶
۳-۵. اخلاق و رفتار معیار در پیوند با خدا، خود و همکار ۹۶
٤. مبانی اخلاق و اصول اخلاقی، پشتوانه‌ی اخلاق حرفه‌ای ۹۷
٤-۱. مبانی اخلاق ۹۷
٤-۱-۱. اختیار ۹۷
٤-۱-۲. حُسن و قُبح ذاتی افعال ۹۷
٤-۱-۳. اعتقاد به مبدأ و روز رستاخیز ۹۸
٤-۱-٤. اعتقاد به تأثیر انسان در سرنوشت خود ۹۸
٤-۲. تزکیه و تهذیب نفس، بنیان همه مفاهیم اخلاقی ۹۸
٤-۳. مهم‌ترین اصول اخلاقی ۹۹
٤-۳-۱. تقوا ۹۹
٤-۳-۲. عدالت ۱۰۰
٤-۳-۳. امانت داری ۱۰۰
٤-۳-٤. اخلاص ۱۰۰
نتیجه‌گیری ۱۰۵
منابع ۱۰۸

فصل۴. جرم انگاری در پرتو نظریه مقاصد کلان شریعت ۱۱۱

رضا غنیزاده، مریم غنیزاده

مقدمه ۱۱۱
۱. چیستی نظریه و اهداف آن ۱۱۲
۱-۱. مقاصد ضروری ۱۱۳
۱-۱-۱. مصالح ضروری عینی ۱۱٤
۱-۱-۲. مصلحت ضروری کفائی ۱۱۵
۱-۲. مصالح حاجتی و تحسینی ۱۱۵
۲. پدیده مجرمانه و واکنش‌های اجتماعی ۱۱٦
۳. ضرورت نگرش سیستمی در احکام ۱۲۰
٤. نقش عنصر زمان و مکان در شناسائی پدیده مجرمانه و مجازات‌های مربوطه ۱۲۱
۵. ظرفیت احکام حکومتی در جرم انگاری ۱۲٤

۵-۱. چیستی حکم حکومتی و جایگاه آن ۱۲٤
۵-۲. منطقه الفراغ؛ بستری برای صدور حکم حکومتی ۱۲٦
نتیجه‌گیری ۱۲۷
منابع ۱۲۸
فصل۵. عدالت ترمیمی در نظام قضایی اسلام ۱۳۱
سیده مریم طباطبایی قمشه
مقدمه ۱۳۱
۱. مفهوم عدالت ترمیمی ۱۳۲
۲. اهداف عدالت ترمیمی ۱۳۳
۳. اصول عدالت ترمیمی ۱۳٤
٤. فرایندهای عدالت ترمیمی ۱۳۵
٤-۱. میانجیگری ۱۳٦
٤-۲. جلسات گفتگوی گروهی خانوادگی ۱۳٦
٤-۳. حلقه‌های اصلاح و درمان و سازش ۱۳۷
۵. نظام قضایی اسلام و عدالت ترمیمی ۱۳۷
۵-۱. حدود ۱۳۷
۵-۱-۱. مفهوم ۱۳۷
۵-۱-۲. اصول اثبات حدود ۱۳۸
۵-۱-۳. جلوه‌های عدالت ترمیمی در حدود ۱۳۹
۵-۲. قصاص ۱٤۰
۵-۲-۱. مفهوم ۱٤۰
۵-۲-۲. فلسفه تشریع ۱٤۱
۵-۲-۳. ویژگی حق الناسی قصاص ۱٤۱
۵-۲-٤. جلوه‌های عدالت ترمیمی در قصاص ۱٤۲
۵-۳. دیه ۱٤۳
۵-۳-۱. مفهوم ۱٤۳
۵-۳-۲. ماهیت حقوقی دیه ۱٤۳
۵-۳-۳. جلوه‌های عدالت ترمیمی در دیات ۱٤٤
۵-٤. تعزیرات ۱٤٤
۵-٤-۱. مفهوم ۱٤٤

۵-٤-۲. جلوه‌های عدالت ترمیمی در تعزیرات ۱٤٥
نتیجه‌گیری ۱٤٥
منابع ۱٤۷
فصل۶. اصل یکصد و شصت و هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ اجرای فتوا، خلاءهای تقنینی، راه‌کارها ۱۴۹
سهیل ذوالفقاری
مقدمه ۱٤۹
۱. مشکلات و موانع اجرایی اصل ۱٦۷ قانون اساسی ۱٥۱
۱-۱. مشکلات و موانع عملی در اجرای منطوق اصل ۱٦۷ قانون اساسی ۱٥۲
۱-۲. بررسی برخی از مشکلات عملی در رجوع به منابع و فتاوی ۱٥٤
۲. تحلیل نظریات پیرامون رفع مشکلات و موانع اجرایی اصل ۱٦۷ قانون اساسی ۱٥۷
۲-۱. نظریه‌ی استناد به روح قانون ۱٥۷
۲-۱-۱. شرح و نقد نظریه ۱٥۸
۲-۲. نظریه‌ی اعتدال‌گرا مبتنی بر تفسیر نوین از اصل ۱٦۷ ..... ۱٦۰
۲-۳. اجرای اصل ۱٦۷ قانون اساسی در دعاوی حقوقی و کیفری ۱٦۲
۳. فرض معیّن بودن حکم قانون در دعاوی مطروحه ۱٦۳
نتیجه‌گیری ۱٦٥
منابع ۱٦۸
بخش دوم: راهکارهای تحقق عدالت قضایی ۱۷۱
فصل۷. موانع و راهبردهای سازمانی تحقّق عدالت قضائی در ایران ۱۷۳
مصطفی مسعودیان
مقدمه ۱۷۳
۱. مفهوم عدالت قضایی و مقایسهی آن با واژگان مشابه ۱۷٤
۱-۱. مفهوم عدالت قضایی ۱۷٤
۱-۱-۱. مفهوم لغوی ۱۷٤
۱-۱-۲. مفهوم اصطلاحی ۱۷٥
۱-۲. واژگان مشابه با «عدالت قضائی» ۱۷۷
۱-۲-۱. عدالت حقوقی ۱۷۸
۱-۲-۲. عدالت‌کیفری ۱۷۸

۲. موانع سازمانی تحقّق عدالت قضائی ۱۷۸
۲-۱. موانع مرتبط با ساختار ۱۷۹
۲-۱-۱. تشکیلات نامناسب قضایی ۱۷۹
۲-۱-۲. موانع مرتبط با نیروی انسانی ۱۸۱
۳. راهبردهای سازمانی تحقّق عدالت قضائی ۱۸۳
۳-۱. تقویت و اصلاح ساختار دستگاه قضائی ۱۸٤
۳-۱-۱. تخصّصی کردن شعب رسیدگی ۱۸٤
۳-۱-۲. إحیاء پلیس قضایی ۱۸۵
۳-۱-۳. نظارت مستمر و کارآمد بر کادر قضایی و اداری ۱۸٦
۳-۲. به‌کارگیری نیروی انسانی کارآمد ۱۸۷
۳-۲-۱. تقویت کمّی و کیفی کادر قضائی و اداری ۱۸۸
۳-۲-۲. إحیاء و گسترش نظام پاداش و تنبیه ۱۸۹
نتیجه‌گیری ۱۹۰
منابع ۱۹۲

فصل۸. چالش‌های نظام حقوقی ایران برای تبعیت از اصل اقتضای تعقیب کیفری ۱۹۵

دکتر سید درید موسوی مجاب / فرزانه مرادی

مقدمه ۱۹۵
۱. مزایای تبعیت از سیستم اقتضای تعقیب کیفری ۱۹۷
۲. موانع پذیرش اصل اقتضای تعقیب کیفری در نظام حقوقی ایران ۱۹۸
۲-۱. تخصیص قدرت تصمیم گیری در مورد مجازات به قضات محاکم در حقوق ایران . ۱۹۸
۲-۲. خدشه‌دار شدن اصل تفکیک قوا در اثر تبعیت از اصل اقتضای تعقیب کیفری ۱۹۹
۲-۳. تشدید معضل قانونگریزی ۲۰۱
۲-۳-۱. قانون گریزی در میان مردم جامعه ۲۰۱
۲-۳-۲. قانون گریزی و سوء استفاده مقامات تعقیب ۲۰۳
نتیجه‌گیری ۲۰٦
منابع ۲۰۸

فصل۹. امکان‌سنجی استقلال بودجهای قوه قضاییه «با نگاهی به مشروح مذاکرت قانون اساسی» ۲۱۱

محمد برزگر خسروی / حامد ناظمی

مقدمه ۲۱۱

۱. مفهوم بودجه ۲۱۲
۲. استقلال بودجهای قوه قضاییه در مشروح مذاکرات بررسی نهایی قانون اساسی ۲۱۳
۳. موافقین استقلال بودجهای قوه قضاییه ۲۱٤
٤. مخالفان استقلال بودجهای قوه قضاییه ۲۱٦
۵. بیطرفان استقلال بودجهای قوه قضاییه ۲۱۹
٦. رویه عملی و نقد آن ۲۱۹
نتیجهگیری ۲۲۳
منابع ۲۲٦
فصل ۱۰. بایستههای ناظر بر جایگاه و حقوق بزهدیده در تحقق عدالت قضایی مطلوب (آسیبشناسی وضعیت موجود) ۲۲۷
کاظم کوهی اصفهانی
مقدمه ۲۲۷
۱. تعریف بزهدیده ۲۳۱
۲. حقوق بزهدیدگان ۲۳۲
۲–۱. حق دسترسی سریع و آسان به پلیس و محاکم قضایی ۲۳۲
۲–۲. حق اطّلاع از حقوق خود ۲۳٤
۲–۳. حق دسترسی به خدمات حقوقی– مشاورهای ۲۳۷
۲–٤. حق دسترسی به محتویات پرونده ۲٤۰
۲–۵. حق تضمین امنیت ۲٤۲
۲–٦. حق رسیدگی فوری و بدون تأخیر به پرونده ۲٤٤
۲–۷. حق ارائه دیدگاهها و دلنگرانیها ۲٤٦
۲–۸. حق برخورداری از حمایتهای همهجانبه ۲٤۷
۲–۹. حق جبران خسارت و دریافت غرامت ۲٤۹
نتیجهگیری ۲۵۲
منابع ۲۵۵
فصل ۱۱. جلوهها و آثار عملگرایی کیفری در نظام قضایی ایران ۲۵۷
لیدا اسمعیل زاده
مقدمه ۲۵۷
۱. مفهوم ۲۵۸
۱–۱. عملگرایی کیفری ۲۵۹

۱-۲. بسترهای ظهور ۲۶۰
۱-۲-۱. احساس ناامنی ۲۶۰
۱-۲-۲. بازتاب رسانه‌ای جرایم ۲۶۰
۱-۲-۳. روگردانی از نظام اصلاح و درمان ۲۶۱
۱-۲-٤. نا آگاهی مردم نسبت به عوامل وقوع جرم و راه‌های کنترل آن ۲۶۲
۱-۲-۳. روگردانی از الگوی مبتنی بر رفاه‌گرایی ۲۶۳
۲. جلوه‌های عمل گرایی در نظام قضایی ایران ۲۶۳
۲-۱. صدور مجازات‌های شدید ۲۶٤
۲-۲. تسریع رسیدگی ۲۶٤
۳. آثار و پیامدهای عمل گرایی کیفری ۲۶۵
۳-۱. سهم قاضی در انتخاب ضمانت اجرا ۲۶۵
۳-۲. تحدید موازین دادرسی عادلانه ۲۶۶
۳-۳. گرایش به شدت عمل کیفری ۲۶۷
نتیجه‌گیری ۲۶۸
منابع ۲۷۰

بخش سوم: آسیب‌شناسی ساختار و آیین دادرسی اداری در ایران ۲۷۳

فصل ۱۲. نگرشی بر صلاحیت نظارتی دیوان عدالت اداری بر مقررات اجرایی ۲۷۵

دکتر محمدرضا ویژه

مقدمه ۲۷۵
۱. نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر مقررات اجرایی از منظر شکلی ۲۸۰
۱-۱. ساختار هیات عمومی دیوان عدالت اداری ۲۸۰
۱-۲. شرایط شکلی رسیدگی هیات عمومی دیوان عدالت اداری ۲۸۱
۲. نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر مقررات اجرایی از منظر ماهوی ۲۸۶
۲-۱. صلاحیت نظارت بر قانون‌مداری مقررات اجرایی ۲۸۷
۲-۱-۱. جنبه شکلی قانون‌مداری مقررات اجرایی ۲۸۷
۲-۱-۲. جنبه ماهوی قانون‌مداری مقررات اجرایی ۲۸۸
۲-۲. صلاحیت اعمال ضمانت‌اجرا در نقض قانون‌مداری ۲۸۹
نتیجه‌گیری ۲۹۷
منابع ۲۹۹

فصل۱۳. بررسی اصول دادرسی منصفانه در آیین دادرسی دیوان عدالت اداری ۳۰۱
علی بهادری جهرمی / جواد فتحی
مقدمه ۳۰۱
۱. معیارها و تضمینات نهادی (عمومی) ۳۰۳
۱-۱. اصل استقلال دادگاه و قاضی ۳۰۳
۱-۲. اصل بی‌طرفی ۳۰٤
۲. اصول شکلی (حقوق دفاعی) ۳۰٤
۲-۱. اصل برابری سلاح‌ها ۳۰٤
۲-۲. اصل مهلت کافی دفاع ۳۰۵
۲-۳. اصل برخورداری از نماینده قانونی ۳۰٦
۲-٤. اصل مستند و مستدل بودن آرای صادره از محاکم: ۳۰۷
۲-۵. حق تجدیدنظرخواهی (اصل امکان اعتراض به آرای صادره): ۳۰۹
۳. دادرسی منصفانه در شوراهای حل اختلاف تخصصی دیوان عدالت اداری ۳۱۰
نتیجه‌گیری ۳۱۳
منابع ۳۱٤
فصل۱۴. آیین دادرسی در هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری با نگاهی براصول دادرسی منصفانه..... ۳۱۵
دکتر منوچهر توسلی نائینی / سلمان عثمانی
مقدمه ۳۱۵
۱. مفهوم تخلف یا خطای اداری ۳۱٦
۲. مصادیق تخلف‌های اداری در قانون رسیدگی به تخلفات اداری ۱۳۷۲ ..... ۳۱۷
۳. انواع هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری ۳۱۷
٤. مفهوم دادرسی منصفانه..... ۳۱۹
٤-۱. حق دسترسی (اعتراض و اقامه دعوی) به دادگاه مستقل و بی‌طرف ۳۲۰
٤-۲. اصل استقلال و بی‌طرفی نهاد رسیدگی کننده ۳۲۱
٤-۳. تضمین حقوق دفاعی ۳۲۱
٤-٤. حق علنی بودن جلسه رسیدگی ۳۲۲
٤-۵. رعایت مهلت منطقی رسیدگی ۳۲۳
۵. مقایسه اصول دادرسی منصفانه و رسیدگی در هیات‌های تخلفات اداری..... ۳۲٤
۵-۱. اصل قانونی بودن جرم و مجازات..... ۳۲٤

۵-۲. دو گانه بودن مجازات‌ها در قانون رسیدگی به تخلفات اداری ۳۲۵
۵-۳. عدم ورود قاعده مرور زمان در مورد تخلفات اداری ۳۲۵
۵-٤. محدودیت‌های اصول حداقلی دادرسی منصفانه ۳۲٦
۵-۵. استقلال مالی اعضای هیأت‌ها در قانون رسیدگی به تخلفات اداری ۳۲۷
۵-٦. مسئولیت اعضای هیأت‌ها (بدوی و تجدیدنظر) ۳۲۸
۵-۷. نحوه‌ی ارسال دفاعیه به هیأت‌ها ۳۲۹
نتیجه‌گیری ۳۳۰
منابع ۳۳۳
فصل۱۵. عدالت اداری از منظر نظارت قضایی بر اعمال اداری ۳۳۵
بابک باصری
مقدمه ۳۳۵
۱. اصول و شاخصه‌های عدالت اداری ۳۳٦
۱-۱. دیوان سالاری و دموکراسی ۳۳۷
۱-۲. حق دادخواهی و رجوع به محاکم صالحه ۳۳۹
۱-۳. برخورداری از دادرسی منصفانه اداری ۳٤۱
۱-۳-۱. علنی بودن فرایند دادرسی ۳٤۲
۱-۳-۲. استقلال و بی‌طرفی دادگاه اداری ۳٤۳
۱-۳-۳. حق دفاع و داشتن وکیل ۳٤۵
۲. گونه‌های نظارت بر اعمال اداری ۳٤٦
۲-۱. نظارت اداری ۳٤٦
۲-۱-۱. نظارت بر نهادهای متمرکز(نظارت درون سازمانی) ۳٤۷
۲-۱-۲. نظارت قیمومتی بر نهادهای غیر متمرکز ۳٤۷
۲-۲. نظارت قضایی ۳٤۸
۲-۳. دادگاههای اختصاصی (مراجع شبه قضایی) ۳۵۰
۳. ساختار و تشکیلات دیوان عدالت اداری ۳۵۳
۳-۱. بازچینی ساختار و تشکیلات دادگاههای اداری ۳۵۳
۳-۲. نوسازی ساختار و تشکیلات دیوان عدالت اداری ۳۵۵
نتیجه‌گیری ۳۵٦
منابع ۳۵۸

بخش چهارم: موانع دادرسی و راهکارهای رفع آن ۳۵۹

فصل ۱۶. علل قانونی اطاله دادرسی در دعاوی مدنی و راهکارهای اصلاح آن ۳۶۱

حجت مبیّن

مقدمه ۳٦۱
۱. علل قانونی اطاله دادرسی ۳٦٤
۱-۱. علل قانونی تراکم دعاوی ۳٦٥
۱-۱-۱. نقص و ابهام قوانین ماهوی ۳٦٥
۱-۱-۲. عدم نظارت بر طرح دعاوی ۳٦۷
۱-۱-۳. طرح دعاوی اعسار ۳٦۸
۱-۱-٤. عدم حل و فصل نهایی خصومت ۳٦۹
۱-۱-٥. نقص مقررات داوری ۳۷۰
۱-۲. عوامل کندی دادرسی ۳۷۰
۱-۲-۱. ابهام و نقص قوانین ماهوی ۳۷۱
۱-۲-۲. عدم نظارت در تقدیم دادخواست ۳۷۱
۱-۲-۳. نارسایی‌های مقررات ابلاغ ۳۷۳
۱-۲-٤. عدم نظارت در طرح دعاوی طاری ۳۷٥
۱-۲-٥. مقررات ماده ۳٥۲ قانون آیین دادرسی مدنی ۳۷٦
۱-۲-٦. مقررات مربوط به رسیدگی به ادله ۳۷۷
۱-۲-۷. مقررات وکالت ۳۷۸
۱-۲-۸. تشکیل محاکم عمومی ۳۷۹
۲. راهکارهای پیشنهادی ۳۸۰
۲-۱. اصلاح قوانین کهنه و ناکارآمد و تدوین قوانین مورد نیاز ۳۸۰
۲-۲. تنقیح مستمر قوانین و تدوین مجموعه قوانین جامع ۳۸۱
۲-۳. اصلاح مقررات قانون آیین دادرسی مدنی ۳۸۱
۲-۳-۱. نظارت بر طرح دعاوی ۳۸۱
۲-۳-۲. اصلاح مقررات مربوط به ابلاغ ۳۸۲
۲-۳-۳. کاهش موارد رد دعوی ۳۸۲
۲-۳-٤. اصلاح مقررات مربوط به اعسار ۳۸۳
۲-۳-٥. اصلاح مقررات داوری ۳۸۳

۲-۳-٦. اصلاح ماده ۳۵۲ ..... ۳۸٤
۲-٤. الزامی نمودن وکالت ۳۸٤
۲-۵. تشکیل محاکم تخصصی ۳۸۷
نتیجه‌گیری ۳۸۷
منابع ۳۸۹
فصل۱۷. اطاله دادرسی و نقش آن در هنجارشکنی اجتماعی ۳۹۳
شهاب عزیز پور / رضا سلطانی
مقدمه ۳۹۳
۱. اطاله دادرسی ۳۹٤
۲. هنجارشکنی ۳۹۵
۳. رابطه اطاله دادرسی با هنجارشکنی ۳۹٦
٤. قوه قضاییه مجرای وقوع اطاله دادرسی ۳۹۷
۵. اثر اطاله دادرسی بر یأس مردم از سیستم قضایی کشور ۳۹۸
۵-۱. اطاله دادرسی و یأس مردم از سیستم قضایی در امور حقوقی ٤۰۲
۵-۲. اطاله دادرسی و یأس مردم از سیستم قضایی در امور کیفری ٤۰۳
٦. اثر اطاله دادرسی بر تجری هنجارشکنان ٤۰۵
٦-۱. اطاله دادرسی و اثر آن بر تجری هنجارشکنان در امور حقوقی ٤۰۸
٦-۲. اطاله دادرسی و اثر آن بر تجری هنجارشکنان در امور کیفری ٤۰۸
نتیجه‌گیری ٤۱۰
منابع ٤۱۱
فصل۱۸. راهکارهای کاهش اطاله دادرسی کیفری ۴۱۳
میثم یعقوبی پور
مقدمه ٤۱۳
۱. اهمیت و ضرورت مسأله ٤۱٤
۲. اطاله دادرسی ٤۱۵
۳. علل اطاله دادرسی(کلیات بحث) ٤۱۵
۳-۱. علل منتسب به قانون، اعم از شکلی و ماهوی ٤۱٦
۳-۱-۱. مشکلات ناشی از نحوه قانونگذاری ٤۱٦
۳-۱-۲. مشکلات ناشی از قوانین ماهوی ٤۱٦
۳-۱-۳. مشکلات ناشی از قوانین شکلی ٤۱٦

۳-۲. علل منتسب به اشخاص، اعم از اصحاب دعوا و یا ماموران دولتی مداخله کننده در دادرسی ٤١٧
۳-۲-۱. نقش عملکرد قضات ٤١٧
۳-۲-۲. نقش عملکرد کارمندان مراجع قضایی ٤١٨
۳-۲-۳. نقش عملکرد اصحاب دعوا ٤١٨
۳-۲-٤. نقش عملکرد وکلا و مشاوران حقوقی ٤١٨
۳-۳. علل منتسب به ساختار قضایی ٤١٨
۳-۳-۱. عدم گسترش و توسعه کمی و کیفی امکانات ٤١٨
۳-۳-۲. ضعف و نواقص موجود در امر بازرسی ٤١٨
۳-۳-۳. فقدان ضابطین کارآمد ٤١٩
٤. عوامل اطاله زای فرایند دادرسی ٤١٩
٤-۱. اطاله دادرسی در مرحله تشکیل پرونده: ٤١٩
٤-۱-۱. مشکلات سستی و فرسودگی بافت اداری ٤١٩
٤-۱-۲. مشکلات کارشناسی ٤٢٠
٤-۱-۳. اطاله ناشی از حیل قانونی وکلای اصحاب دعوا ٤٢٠
٤-۱-٤. اطاله ناشی ازاقدامات ضابطین دادگستری ٤٢٠
٤-۱-٥. اطاله ناشی ازتعلل و تاخیرادارات ونهادهای دولتی در پاسخ به استعلامات ٤٢٠
٤-۱-٦. مشکلات مرتبط باکارمندان اداری دادگستری ٤٢١
٤-۲. اطاله دادرسی در مرحله رسیدگی و صدور حکم ٤٢١
٤-۳. اطاله دادرسی ناشی ازشکایت ازآرا قضایی ورعایت نکردن قاعده اعتبارامر قضاوت شده . ٤٢٢
٥. تصویب قوانین به منظورکاهش پرونده در دادگاهها ٤٢٣
٥-۱. حل وفصل برخی دعاوی از طریق مراجع غیردادگستری مانند شورای حل اختلاف، کانونهای وکلا وکارشناسان و مراجع داوری ٤٢٣
٥-۱-۱. شورای حل اختلاف ٤٢٤
٥-۱-۲. کانون وکلاوکارشناسان ٤٢٤
٥-۱-۳. یکی از شیوه‌های حل اختلاف، میانجی‌گری است ٤٢٤
٥-۱-٤. حل و فصل دعاوی از طریق داوری ٤٢٤
٦. نقش مدیریت در تسریع دادرسی ٤٢٥
٦-۱. مدیریت زمان پیش از جلسه دادرسی ٤٢٦
٦-۱-۱. نظارت مقدماتی ٤٢٦

٦-١-٢. مطالعه و برنامه ریزی ٤٢٧
٦-٢. مدیریت زمان در جلسه دادرسی ٤٢٧
٦-٢-١. هشدارهای قانونی ٤٢٧
٦-٢-٢. تقدم در رسیدگی به دفاع شکلی ٤٢٧
٦-٢-٣. تمرکز در استماع دعوا ٤٢٨
٦-٢-٤. جلوگیری ازسوءاستفاده ازدادخواهی ٤٢٨
٦-٢-٥. تصمیم گیری فوری پس ازاعلام ختم جلسه ٤٢٨
نتیجه‌گیری ٤٢٩
منابع ٤٣٣
فصل۱۹. علل اطاله دادرسی و راهکارهای رفع آن ۴۳۵
دکتر سید حسین حسینی / خدیجه جنگی
مقدمه ٤٣٥
۱. مهم‌ترین دلایل در پیدایش اطاله دادرسی ٤٣٧
۱-۱. عوامل مربوط به قانون‌گذاری ٤٣٧
۱-۱-۱. کثرت قوانین ٤٣٧
۱-۱-۲. تعدد مراجع قانون‌گذاری ٤٣٨
۱-۱-۳. ابهام و اجمال قانون ٤٣٩
۱-۱-٤. سکوت و خلأ قانون ٤٣٩
۱-۲. اشکالات قوانین شکلی ٤٤٠
۱-۲-۱. ابلاغ ٤٤٠
۱-۲-۲. قوانین مربوط به توقیف دادرسی ٤٤١
۱-۲-۳. ارجاع پرونده ٤٤٢
۱-۳. عوامل مربوط به مدیریت قضایی ٤٤٣
۱-۳-۱. عدم تخصص قضات ٤٤٣
۱-۳-۲. کمبود نیروی انسانی ٤٤٣
۱-۳. مشکلات ناشی از مقررات کارشناسی ٤٤٤
۲. راهکارهای رفع اطاله دادرسی ٤٤٤
۲-۱. تراکم‌زدایی قانونی ٤٤٥
۲-۲. اصلاح قوانین ٤٤٧
۲-۳. تأمین نیروی انسانی لازم ٤٤٧

۲-٤. آموزش و افزایش سطح آگاهی قضات ٤٤٨
۲-٥. تقویت نهادهای داوری ٤٤٩
۲-٦. استفاده از تکنولوژی ٤٤٩
نتیجه‌گیری ٤٥٠
منابع ٤٥٢
فصل ۲۰. راههای کاهش اطاله‌ی دادرسی در دعاوی مدنی ۴۵۵
مریم صادقی
مقدمه ٤٥٥
۱. ارائه راهکار در خصوص مشکلات مرتبط با اشخاص دادگستری ٤٥٦
۱-۱. بررسی عوامل مرتبط با قضات ٤٥٧
۱-۲. بررسی علل و راهکارهای بنیادین ٤٥٧
۱-۳. بررسی علل و راهکارهای مرتبط به جریان دادرسی ٤٦١
۱-٤. بررسی مشکلات سایر نیروی انسانی وابسته به دستگاه قضاوت ٤٦٣
۲. ارائه‌ی راهکار در خصوص مشکلات مرتبط به قوانین ٤٦٧
۲-۱. اصلاح قوانین شکلی ٤٦٨
۲-۲. اصلاح قوانین ماهوی ٤٧٠
نتیجه‌گیری ٤٧١
منابع ٤٧٣
چکیده فصول ۴۷۵
نمایه ۴۹۹

«بسم اللّه الرحمن الرحیم»

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا داوُودَ وَ سُلَيْمَنَ عِلْمًا و قَالا اْلْحَمْدُ لِلَّهِ اْلَّذِي فَضَّلَنَا عَلَي كَثِير مِنْ عِبَادِهِ اْلْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی **دانشگاه امام صادق**علیه‌السلام که ازسوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازاین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به‌حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی – پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیّت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادقعلیه‌السلام درواقع یک الگـوی عملـی بـرای تحقـق ایـده دانشـگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیّـت خالصـانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگـان ایـن نهـاد اسـت کـه امیـد می‌رود با اتکاء به تأییدات الهـی و تـلاش همـه‌جانبـه اسـاتید، دانشـجویان و مـدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادقعلیه‌السلام باتوجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی- کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها درقالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و.... تقـدیم علاقـه‌منـدان مـی‌گـردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصـانه تمـام کسـانی کـه بـا آرمـان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند- درک کاستی‌ها و اصـلاح آنهـا است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فـراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صـادق**علیه‌السلام را در گسـتره بین‌المللی به همراه خواهد داشت.(ان‌شاءالله)

وللّه‌الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

پیرو تأکیدات مکرر رهبر معظم انقلاب مدظله العالی مبنی بر مطالعه و تحقیق پیرامون موضوعاتی از قبیل فقه حکومتی و نظام‌سازی دینی[1] و همچنین لزوم بازخوانی نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به‌منظور کارآمدی هرچه بیشتر آن،[2] دبیرخانه دائمی سلسله همایش‌های بازخوانی فقهی حقوقی نهادهای اساسی جمهوری اسلامی ایران در تهران تشکیل شد.

این دبیرخانه که با همکاری اساتید حقوق از دانشگاه‌های مختلف تهران و همچنین برخی از اساتید حوزوی فعالیت می‌کرد، در اولین اقدام خود همایش بازخوانی فقهی

---

۱. «باید درس‌های خارجِ استدلالی قوی‌ای مخصوص فقه حکومتی وجود داشته باشد تا مسائل جدید حکومتی و چالش‌هایی را که بر سر راه حکومت قرار می‌گیرد و مسائل نو به نو را که هی برای ما دارد پیش می‌آید، از لحاظ فقهی مشخص کنند، روشن کنند، بحث کنند، بحث‌های متین فقهی انجام بگیرد؛ بعد این بحث‌ها می‌آید دست روشنفکران و نخبگان گوناگون دانشگاهی و غیر دانشگاهی، اینها را به فرآورده‌هایی تبدیل می‌کنند که برای افکار عموم، برای افکار دانشجویان، برای افکار ملت‌های دیگر قابل استفاده است. این کار بایستی انجام بگیرد، ما این را لازم داریم. محصول این کاوش‌های عالمانه می‌تواند در معرض استفاده‌ی ملت‌ها و نخبگان دیگر کشورها هم قرار بگیرد.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری،۱۳۹۰/۰۶/۱۷)

۲. «ما نمی‌توانیم سرمان را پائین بیندازیم و نفهمیم در دنیا چه می‌گذرد، همین‌طور جلو برویم. اینجور حرکت کردن که انسان چشم و گوش بسته، بدون توجه، بدون نگاه به اطراف، بدون نگاه به واقعیت ها، بدون نگاه به افقهای دوردست حرکت کند، غالباً به گمراهی و اشتباه منجر خواهد شد. پس خودمان هم باید یک نگاهی بکنیم، یک بازخوانی‌ای بکنیم. من امروز بخشی از این بازخوانی را اینجا انجام می‌دهم. البته ان‌شاءالله این، برنامه‌ی کلی تر و عمومی تر ما خواهد بود. اگر به خودمان نگاه کردیم، دیدیم انحرافی در ما وجود دارد، ببینیم این زاویه در این مسیر ما کجا پیدا شده است؟ زاویه‌ی از خط مستقیم در چه نقطه‌ای به وجود آمده است؟ عامل آن چیست؟ اینها باید بررسی شود.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان کرمانشاه، ۱۳۹۰/۰۷/۲٤)

حقوقی نظام قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران را در دستور کار خود قرار داد که پس از انجام فعالیت‌های اولیه همچون برگزاری جلسات شورای علمی، راه‌اندازی سایت همایش و اعلان فراخوان مقالات، مراسم اختتامیه‌ای نیز در قالب یک نشست علمی در خردادماه سال ۱۳۹۱ در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران برگزار گردید. در این همایش که با حضور اساتید حوزه و دانشگاه برگزار شد، از حدود ۷۵ مقاله ارسال شده به همایش، نزدیک به ۳۰ مقاله پس از انجام دو مرحله داوری و اعمال اصلاحات مورد نیاز، مورد پذیرش نهایی قرارگرفته، به‌عنوان مقالات برگزیده در نشریه مطالعات حقوقی دولت اسلامی به چاپ رسید.[۱]

در مرحله بعدی، با توجه به اهمیت دستگاه قضایی در هر نظام حقوقی و همچنین پیرو تاکیدات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان عالی رتبه قضایی،[۲] موضوع بازخوانی فقهی حقوقی نظام قضایی در دستور کار دبیرخانه قرار گرفت.

در این راستا با عنایت به اینکه قوه قضائیه یکی از سه قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران است که برطبق فصل یازدهم قانون اساسی دارای وظایفی در جهت احقاق حق، احیای حقوق عامه، نظارت بر حسن اجرای قانون، پیشگیری از وقوع جرم و برخی وظایف و مسئولیت‌های خطیر دیگر است، مطالبات متعددی از این قوه مطرح می‌باشد. به‌عنوان نمونه مسائلی از قبیل اصلاح ساختار نظام قضایی کشور در جهت تضمین عدالت، اصلاح و تقویت نظام نظارتی و بازرسی قوه قضاییه، تخصصی کردن رسیدگی به دعاوی، لزوم کوتاه کردن فرایند دادرسی، گسترش کمی و کیفی محاکم دادگستری، پیاده کردن کامل مقررات قضاء اسلامی، تأکید بر سلامت همه‌جانبه قوه‌ی قضائیه، آشنا کردن مردم به حقوق و مقررات و جرائم و مجازات‌های قضایی، روزآمد کردن پرونده‌های در حال رسیدگی و استفاده از فناوری نو، از جمله اولویت‌هایی بوده که مقام معظم رهبری در موارد متعددی بر آنها تأکید نموده‌اند و سیاست‌های کلی نظام

---

۱. برای مشاهده مقالات میتوانید به سایت نشریه یا به پایگاه مجلات تخصصی نور به آدرس www.noormags.com یا پرتال جامع علوم انسانی به آدرس www.ensani.ir مراجعه نمایید.

۲. واقعا اگر نظام اسلامی بتواند قوه‌ی قضائیه را آنچنانی که نظر اسلام است. آنچنانی که در منابع دینی و فقهی ما مطرح شده است، بسازد و سامان بدهد، اکثر مشکلات جامعه‌ی ما ـ و هر جامعه‌ای ـ برطرف خواهد شد. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و مسئولان قوه‌ی قضائیه، ۱۳۹۱/۰٤/۰۷)

در خصوص امنیت قضایی مصوب ۱۳۸۱/۰۷/۲۸ نیز که پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام مطابق بند ۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شده‌اند، حرکت به سمت اجرا و وصل به آنها را از قوای سه‌گانه و نهادهای حکومتی مطالبه نموده است.[۱]

با وجود چنین مطالباتی بی‌شک قوه قضاییه نیازمند مدد و یاری جامعه دانشگاهی و حوزوی کشور بوده تا بتواند با همفکری و همیاری آنان اقدام به برنامه‌ریزی مبنایی و ساختارسازی به‌منظور وصول به اهداف مذکور نماید. این طراحی‌ها و برنامه‌ریزی‌ها با عنایت به مبانی دینی نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران می‌باید مبتنی بر فقه و شریعت اسلامی صورت می‌گرفت تا ضمن هم‌خوانی با سایر بخش‌های نظام اسلامی ایران، بتواند کارآمدی حقیقی را برای این قوه به همراه داشته باشد.[۲]

در این راستا دومین همایش از سلسله همایش‌ها با هدف بازخوانی آیین دادرسی در جمهوری اسلامی ایران، بازخوانی ساختار قوه قضاییه در ایران از منظر فقه و حقوق، فهم اصول و بایسته‌های قاضی و قضاوت در حکومت اسلامی و ارزیابی وضعیت کنونی نظام قضائی با ارائه راهکارهایی برای برون رفت از ضعف‌های موجود و تقویت نقاط مثبت؛ فراخوان مقالات خود را در آبان ماه سال ۱۳۹۱ اعلان نمود و تا اسفندماه بیش از ۸۰ اثر به دبیرخانه همایش ارسال شد.

از این میان ۲۰ مقاله برتر که پس از اتمام دو مرحله داوری و ارزیابی علمی، مورد تایید دبیرخانه همایش قرار گرفته اند، ذیل چهار بخش کلی در این مجموعه به علاقه‌مندان تقدیم می‌گردد.

---

۱. سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی مصوب ۱۳۸۱/۰۷/۲۸ مقام معظم رهبری. قابل دسترسی در:
http://maslahat.ir/DocLib2/Approved20/Policies/Offered20/General20/Policies/policy-۰۸-۲۰۲۸/۲۰/۱۳۷۹juridical20/security.aspx

۲. «قوّه قضاییّه ما براساس شرع است. اگر براساس شرع نباشد، غلط است؛ چون نظام، نظام اسلامی است. هر بخشی از این قوّه که شرعی نباشد، موافق با مقرّرات اسلامیِ قضا نباشد، آن بخش نه مایه افتخار است، نه موجب ثواب است و نه کارگشاست.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسؤولان قوه قضاییّه و خانواده‌های معظّم شهدای هفتم تیر ۱۳۷۸/٤/۷).

در پایان لازم است از کلیه همکاران علمی و اجرایی و حامیان محترم که مـا را در جهت برگزاری این همایش و بهره‌مندی هرچـه بیشـتر از ظرفیـت‌هـای دانشـگاهی در جهت تحقق عدالت قضایی مطلوب و ارتقای کارآمدی نظام قضایی کشور یاری نمودند تشکر و قدردانی گردد.

عباسعلی کدخدایی
دبیر علمی همایش

بخش اول:

بایسته‌های قضاو قضاوت در نظام اسلامی

۱

اعتبار ادله نوین اثبات جرم در فقه امامیه

مصطفی اربابی مجاز*

مقدمه

در سایه‌ی پیشرفت علوم و تکنولوژی و تکامل صنایع و پیشرفت جوامع، امکانات و توانایی‌های فراوانی در ابعاد مختلف زندگی در اختیار بشر قرار گرفته است که عقل و منطق ایجاب می‌کند که بشر به شکل معقول و منطقی از آن‌ها استفاده کرده و به تکامل و رفاه و آسایش برسد. یکی از این توانایی‌ها «ادله‌ی علمی یا راه‌های علمی اثبات جرم» در حوزه‌ی جرم‌یابی و علوم کیفری است. در یکی دو قرن اخیر در اثر پیشرفت علوم و تکنولوژی ازجمله علوم پزشکی امکاناتی همچون «آزمایش» ایجاد شده است که از آن می‌توان در حوزه جرم‌یابی و فرآیند رسیدگی و اثبات جرم استفاده کرد که این قبیل ابزارها در گذشته و به‌خصوص در صدر اسلام وجود نداشته تا درخور شأن حکمی از طرف شارع مقدس نسبت به جواز استفاده و عدم آن داشته باشد. و چون از این دستاوردها در محاکم داخلی به وفور استفاده می‌شود خواسته و ناخواسته این دغدغه را ایجاد می‌کند که آیا از نظر فقه امامیه استفاده از آن‌ها و در نتیجه محکوم کردن عده‌ای به مجازات سنگین مجاز است یا نه؟ و اگر مجاز است استفاده از آن‌ها منافاتی با اصول جزائی نظیر دفع مجازات به شبهه، اصل برائت، اصل جرم‌پوشی در جرایم مستوجب

* دانش آموخته کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه امام صادق علیه السلام و دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران:
Mostafa.arbabi65@gmail.com

حق الله و ... ندارد؟ در این مقاله موضوع یادشده از منظر فقه امامیه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اساساً دلیل در لغت به‌معنی راهنما و نشانه است و در اصطلاح حقوقی به هر نوع وسیله‌ی اثبات یا موضوع تصدیقی می‌گویند که به‌صورت قانونی در دعوایی که نزد یکی از مراجع قضایی مطرح است بکار می‌رود تا با اقدام طرفین دعوا و به‌وسیله‌ی شهود، مدارک، اسناد اعیان خارجی و غیره در ذهن قاضی نسبت به آنچه استنباط می‌کند، ایجاد باور و اعتقاد نماید.(محمودی جانکی، ۱۳۷٦، ص۱۵)

برخی معتقدند: «دلیل عبارت از هر نوع وسیله‌ای است که وجود یا عدم چیزی و یا صحت و یا سقم ادعایی را ثابت نماید». (آشوری، ۱۳۸۵، ج۲: ۲۳٤) از این رو ادله حصری نیستند و به این جهت قانون آیین دادرسی کیفری به ذکر مصادیقی از آنها پرداخته است نه همه آنها. دلیل در مفهوم عام، هر چیزی است که ما را به کشف مجهول کمک می‌کند. برخی نیز بر آن است که هرچه خاصیت راهنمایی داشته باشد، در نظر فقها دلیل است. (لنگرودی، بی‌تا، ص ۱۰۷)

علمای حقوق، با عنایت به ماهیت و ارزش اثباتی دلایل، آنها را به اقسام مختلفی تقسیم نموده‌اند. (امامی، بی‌تا، ج٦، ص۱۲) شهادت، اقرار و قسم که با اعتقاد و ایمان درونی شخص ملازمه دارند و قابل لمس و مشاهده نیستند، از دلایل نظری محسوب می‌شوند. این نوع از دلایل حتماً باید از طریق انسان اظهار شوند تا قدرت اثباتی داشته باشند، یعنی علم و تکنولوژی برای شهادت یا قسم اعتباری ندارند. البته به تجربه ثابت شده است که این دسته از دلایل بعضاً تحت تأثیر انگیزه‌های مالی، محرک‌های عاطفی و روانی، تهدید و ارعاب، تطمیع، فراموشی، کینه، حسد، کم هوشی، بیماری و غیره قرار گرفته و واقعیت‌ها روشن نشده است.[1] بارها در عمل مشاهده شده اشخاصی به یکی از علل فوق بر خلاف واقع به ارتکاب جرمی اعتراف یا در مورد آن شهادت داده یا قسم خورده‌اند ویا بر عکس، با وجود ارتکاب جرم، به علت عدم اعتراف مرتکب یا سکوت و کتمان شهود، کشف آن مقدور نشده است. (نجابتی، ۱۳۸۷، ص ۱۰)

دسته دوم دلایل، دلایل مادی است. همانند آثار انگشت، خون، اسپرم، مو، اسلحه، گلوله، پوکه، خط، امضا و غیره. این‌گونه دلایل قابل لمس، مشاهده، ارائه و استناد بوده

---

۱. در آیه۲۸۲ سوره بقره، نیز به احتمال فراموشیِ شاهد اشاره شده است.

و ردّ و انکار آنها بعضاً غیر ممکن است. (نجابتی، ۱۳۸۷، ص ۸) در واقع می‌توان گفت علائم مادی واقعه که به مثابهٔ شهادت صامت اشیاء محسوب می‌شوند از متقن‌ترین وسایل تشخیص هستند. زبان اشیاء در صورت شناخت صحیح آنها، هیچ‌گاه قلب حقایق نیست و نتایج حاصله از اثر انگشتان و تجزیهٔ خون و آزمایش سموم بیش از دلایل نظری در افشای حقیقت قاطع می‌باشند. (نوروزی، ۱۳۷٤، ص۱۲) در موارد متعددی مشاهده می‌گردد که در قرآن کریم و احادیث و روایات منسوب به ائمهٔ اطهار علیهم‌السلام نیز دلایل مادّی و حسّی برای رد یا اثبات امری مورد توجه و عنایت قرار گرفته است که این امر خود می‌تواند مؤید مشروعیت این قبیل دلایل باشد.

بی‌تردید پیدایش علوم و فنون جدید در طرز کار دادگستری بی‌تأثیر نیست. هنگامی‌که بزهکاران در ارتکاب جرائم از شیوه‌های جدید علمی استفاده می‌نمایند، عدالت نیز برای مبارزه با آنها ناچار است با سلاحی متناسب مجهّز گردد و از فنون علمی بهره گیرد. ازنمونه‌های بارزی که امروزه می‌توان از کاربرد فنون و روش‌های علمی در سیستم قضایی نام برد باید به روش‌های علمی اتخاذ شده در پلیس علمی و پزشکی قانونی اشاره کرد. در این نوشتار، سعی گردیده است پس از اشاره‌ای مختصر پیرامون ادله مذکور، اعتبار آنها را در پرتو تبیین مفهوم علم قاضی در فقه امامیه مشخص نماییم و سپس با توجه به سیاست‌های متمایز نظام حقوق کیفری در رابطه با جرایم مستوجب حق‌الله و حق‌الناس، محدوده و قلمرو اعتبار این ادله را در انواع جرایم، از منظر فقه امامیه تبیین و بررسی کرده‌ایم.

۱. چیستی ادلهٔ اثبات علمی

قبل از آنکه اعتبار ادله اثبات علمی نوین را از منظر فقه امامیه بررسی نماییم، لازم بود تا تعریفی از این ادله نموده و اشاره‌ای به برخی از مصادیق این نوع ادله نماییم. در ادامه به این مهم می‌پردازیم.

۲. تعریف ادله اثبات علمی

پیشرفت علوم و فن‌آوری آثار خود را در تمام زمینه‌ها از جمله وسایل و ابزار کشف و اثبات جرایم آشکار ساخته، به‌گونه‌ای که در عصری که آن را عصر "ادله‌ی علمی" می‌نامند، حتی ادلهٔ سنتی مانند شهادت و اقرار در مواردی با کمک ادلهٔ علمی جدید

سنجیده می‌شوند. به‌نظر می‌رسد طبق بیانی، چنین بتوان ادلهٔ علمی را تعریف کـرد کـه ادلـه اثبات علمی عبارتست از تجربیات علمی از قبیل ادله فیزیکی، شیمیایی و مکـانیکی، و ادلـهٔ حاصل از مطالعات انسان‌شناسی، روان‌شناسی، جرم‌شناسی و علوم پزشـکی و آزمایشـگاهی و سایر دستاوردهای علوم و تکنولوژی‌های نوین بشر، که در فرآیند جرم‌یابی، اثبات جرم و رسیدگی‌های کیفری مورد استفاده قرار می‌گیرد. (تدین، ۱۳۸۸، ص۳۷٤)

۳. مصادیق نوین ادله اثبات علمی

همان‌گونه که پیش از بیان شد، امروزه در عرصهٔ دادرسـی‌هـای کیفـری، بـا توجـه بـه پیشرفت‌های شگفت‌آور علوم و فنون بشری، بـویژه در حیطـهٔ کشـف علمـی جـرایم، تحولات و دگرگونی‌های زیادی رخ داده است و کـاربرد وسـایل و امکانـات علمـی و آزمایشگاهی برای کشف حقیقت و جمع‌آوری ادلهٔ اثبات به‌جای استفاده از روش‌هـای قدیمی متداول شده است. امروزه این ادله که طیف گسترده‌ای از اقدامات و آزمایشـات و معاینات علمی و فنی را در بر می‌گیرند، بسیار متنوع و گوناگون هستند به نحوی کـه ارائه فهرستی کامل و جامع از آنها کاری بسیار مشکل است.

مهمترین مصادیقی که بتوان تحـت ادلـه علمـی اشـاره کـرد، آزمایشـات علمـی و روش‌های تخصصی‌ای را شامل می‌شود که در دو دستهٔ عمده می‌توان دسته‌بندی نمـود که اصطلاحاً تحت دو عنوان: ۱) کارشناسی‌های پلیس علمی ۲) کارشناسی‌های پزشکی قانونی؛ که باتوجه به موضوع این نوشتار به گوشه‌ای از کارشناسی‌های پزشکی قـانونی به‌عنوان یکی از مهمترین انواع ادله علمی اشاره‌ای می‌نماییم. کارشناسی پزشکی قانونی، نقش بسیار مهمی در چگونگی قضاوت بـر عهـده دارد زیـرا هـر روز دعـاوی جزایـی بسیاری در مراجع قضایی مطرح رسیدگی است و نیاز به اظهار نظر کارشناس پزشـکی قانونی و اگر این کارشناسی به‌طور صحیح صورت نگیرد، قطعاً دعوی کیفری از مسـیر خود منحرف شده و نتیجهٔ نادرستی به‌دنبال خواهد داشت. بـه بیـان سـاده‌تـر پزشـکی قانونی چراغی تابناک فراراه قضات است تا با استفاده از آن، از پیچ و خم‌ها، فرازهـا و نشیب‌ها و تنگناها بگذرند و به مقصد خود که رسیدن به اطلاعـات دقیـق و صـحیح و کامل برای تعیین سرنوشت متهم است، برسند. (گودرزی، کیانی، ۱۳۸٦، ص۱۹)

رویهٔ قضایی کشورمان اهمیت ویژه‌ای به معاینات پزشکی قانونی می‌دهد، به‌طوری که قاضی با ملاحظهٔ نظر پزشکی قانونی دربارهٔ نوع ضرب و جرح و عمـق و ضـایعات

ناشی از آن حکم به پرداخت دیه یا سایر خسارات را صادر می‌کند. در این موارد، گواهی‌های صادر شده اثری قاطع در نحوهٔ صدور احکام دارند. لذا وجود پزشکان قانونی کار آزموده برای بررسی صدمات و آسیب‌های گوناگون و تعیین علت مرگ، معاینات اختصاصی روان‌پزشکی، دندان پزشکی، رادیولوژی و معاینات خاص در مردان و زنان و خلاصه اظهار نظر کارشناسی دقیق، مستند، صریح، علمی و با بیان قابل استفاده برای مراجع قضایی یکی از وظایف خطیر و منحصر به‌فرد پزشکان قانونی است که با آموزش‌های خاص، تجربه‌های کاری و بهره‌گیری از ابزارها و تجهیزات علمیِ روز در مراکز پزشکی قانونی سراسر کشور صورت می‌پذیرد. (گودرزی، کیانی، ۱۳۸٦، ص۲۰)

پزشکی قانونی در امور کیفری شامل موارد متنوعی از قبیل: قتل، ایراد ضرب و جرح، مسمومیت‌ها، سقط جنین، بچه‌کشی و غیره است. هدف از کارشناسی در این‌گونه موارد عبارت است از تعیین نوع عمل، علت یا نسبت اتفاقی یا طبیعی آن، وضع روحی و جسمی بزهکار و بزه‌دیده و تعیین مجازات مناسب و پیشنهاد آن به مقام قضایی و غیره است. که مستلزم معاینات پزشکی قانونی، بازدید جسد، کالبدگشایی، آزمایشات سم‌شناسی، آسیب‌شناسی و غیره می‌باشد. به‌علاوه بررسی شخصیت بزهکار و تعیین درجهٔ قابلیت مجازات وی که معاینهٔ مجرد او را از نظر روانی ایجاب می‌کند نیز از جمله وظایف پزشکی قانونی در بخش روانپزشکی قانونی است.(نوروزی، ۱۳۷۱، ص۱٤۷)

۴. اعتبار ادله اثبات علمی در فقه امامیه

پیرامون بررسی اعتبار ادله اثبات علمی نوین در فقه امامیه، و به‌طور کلی پیرامون ماهیت ادله علمی، برخی از نویسندگان حقوقی ماهیت این ادله را از باب کارشناسی که در فقه با تعبیر رجوع به خبره مطرح گشته بررسی نموده‌اند و اعتبار کارشناسی را نیز مستقل از علم قاضی می‌دانند و از این باب به بررسی فقهی پیرامون این ادله پرداخته‌اند[1] ولی بیشتر نویسندگان حقوقی‌ای که در این موضوع به اظهار نظر پرداخته‌اند و برخی از فقهایی که پیرامون این ادله، مباحثی ارائه نموده‌اند، صرفاً در حد اشاره‌ای مختصر، این

---

۱. از آن جمله می‌توان به نظرات نویسندگان زیر با آدرس مطروحه، اشاره کرد:

*حسن زاده، مهدی، کارشناسی؛ دلیلی مستقل از علم قاضی، مجله فقه و حقوق، شماره۱۲.

*تدین، عباس، جایگاه کارشناسی و ادله بیوژنیتکی در دادرسی‌های کیفری، مجله حقوقی دادگستری، شماره ٦۸.